Шляхів наповнення декілька: обмін виданнями, купівля, отримання в дар, здобуття під час наукових експедицій тощо. Аналіз джерел з даної проблеми допоможе встановити коло найближчого оточення барона Ф.Р.Штейнгеля, склад гуртка науковців, що зорганізувався при музеї та широкий спектр різного роду видавництв, відомств, товариств, навчальних закладів і т.д., чиї інтереси та зацікавлення прямо пропорційно збігаються з діяльністю культурно-просвітнього осередку в с.Городок. Водночас ця бібліотека відбиває історію формування на терені України таких соціокультурних явищ як універсальна краєзнавча бібліотека і становить цінну джерельну базу для розгляду комплексних питань у галузі історії книги, колекціонування, книготорговельної та книговидавничої діяльності окремих осіб та видавництв, книжкового асортименту книгарень у конкретних регіонах в певні періоди.

На жаль, внаслідок відомих подій початку ХХ століття книжково-рукописне зібрання барона Ф.Р.Штейнгеля було розпорошено і розкидано по різних сховищах Радянського Союзу. Час провів експертизу цінності цих матеріалів, перетворивши їх на меморіальне зібрання. І тому, сьогодні, одним із пріорітетних завдань, на нашу думку, є наукове опрацювання цих колекційних фондів, політичн а і культурологічна їх реабілітація, залучення до суспільного обігу, надання їм нового життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX - початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія. Хмельницький: Доля, 1993. - 256 с.
2. Шевчук С. І. Жертовність для утвердження України. - Рівне: Волинські обереги, 2002. - 99 с
3. Кушпетюк О. Звіти Городоцького музею барона Ф.Штейнгеля - джерело вивчення історії одного з перших музеїв Волинської губернії // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. - Вип. 3. - Луцьк: ВДУ імені Лесі Українки, 1998. - С. 77-79.
4. Штейнгель Ф., Беляшевский Н. Несколько слов об основании и целях Городецкого музея Волынской губернии // Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф.Р.Штейнгель за первый год с 25 ноября 1896 года по 25 ноября 1897 года (составил Н.Беляшевский). - Варшава, 1898 - С.1
5. Там само.
6. Там само, С. 1-2.
7. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барсна Ф.Р.Штейнгель с 25 ноября 1898 года по 25 ноября 1904 года - К.: 1905 - С.6
8. ІР НБУВ. Ф. 109. Оп. 1, спр. 741 (1) л. 11 зв.
9. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф.Р.Штейнгель за первый год с 25 ноября 1896 года по 25 ноября 1897 года (составил Н.Беляшевский). - Варшава: Типография Ф.Чернака, Краковское предместье 60., 1898, С.1
10. Гнатюк В. Наукова праця на Волині і 1914 - 1924 рр. //Україна. - К., 1926. Кн. 2-3, С.224
11. Баженов Л. В. Вказана праця.
12. ІР НБУВ, Ф.XXXI, оп. 1, од. зб. 2196
13. Архів НБУВ, Оп. 1, од. зб.1, арк. 45
14. Там само, арк. 48 зв.
15. Там само, арк. 66
16. Там само, арк. 96
17. Там само

РЕЛІГІЙНІ ЧАСОПИСИ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ XIX - ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Мілясевич І.В.

Рівненський державний гуманітарний університет

Важко переоцінити значення місцевих періодичних видань для пошуку краєзнавчої інформації. Вони є дзеркалом громадського і культурного життя краю, а вміщені на сторінках часописів матеріали є живим літописсм епохи, до якої вони відносяться.

Всі періодичні видання цього періоду можна поділити на такі основні групи : періодичні видання офіційних органів влади, релігійні часописи, суспільно-політичні газети, сатиричні часописи, галузеві часописи.

Особливу роль серед волинських періодичні їх видань цього періоду відігравали релігійні часописи. Патріархом і визнаним лідером цієї групи є журнал « Волынские епархиальные ведомости», який протягом п'ятдесяти років (з 1867 по 1917 рік) активно впливав

на серце і розум волинян. Журнал був органом Волинської єпархії. В його офіційній частині друкувались царські та урядові накази, розпорядження Синоду, накази та розпорядження єпархіального начальства, відомості про нагороди, призначення та звільнення з посад тощо; в неофіційній частині - дослідження про приходи, церкви, монастирі, духовні навчальні заклади Волині, біографії волинських ієрархів, історико-статистичні описи Волинської єпархії, хроніка подій, а також матеріали з історії Волині, педагогіки, етнографії, книгознавства, статті морально-етичного спрямування тощо. Зокрема на сторінках журналу друкувались грунтовні наукові праці викладача Волинської духовної семінарії М. Теодоровича « Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии», “ История первоначального устройства Волынской духовной семинарии”, історичні описи населених пунктів Волинської губернії священника А.Сендульського, краєзнавчі записки Л.Рафальського, А.Хойнацького та інші наукові розвідки, які інтелектуально збагачували населення Волині, запалювали бажання пізнавати свій край і його культуру. Ці дослідження не втратили свого наукового значення і до сьогоднішнього дня, більшість з них лягло в основу публікацій деяких сучасних краєзнавців.

Першими редакторами журналу були викладачі Волинської духовної семінарії ієр. Акакій, Микола Петров, Віктор Прозоровський, першими цензорами - ректор семінарії арх.. Рафаїл та викладач семінарії Петро Беляев. Тому редакція журналу спочатку теж знаходилась в приміщенні семінарії. З 1867 по 1907 рік журнал виходив з типографії Почаївської Лаври, у зв’язку з чим його перші номери (до № 22 за 1868 рік) друкувались кириличними буквами (поки Лавра не придбала гражданський шрифт). З 1908 року редакція журналу знаходиться в Житомирі в Богоявленському монастирі, потім в Архієрейському домі та Духовній консисторії, а друкується журнал у приватних типографіях (за винятком 1911-14 років, коли він виходив у Волинській губернській типографії).

31910 року обличчя журналу суттєво змінилось. Попередником цих змін була активна дискусія про призначення журналу, розгорнута на його сторінках у 1908-1909 роках. Автори статей висували різноманітні пропозиції щодо технічного стану видання, його змісту (1,2,3,4). З цього часу значно збільшився формат часопису, зі спільною нумерацією сторінок почали видаватись обидві частини журналу, зріс обсяг неофіційної частини, урізноманітнився її зміст. Протягом всього часу свого існування журнал відзначався високою типографською культурою. Для друкування тексту використовувались 4-5 шрифтів (а в особливих випадках - 6 - 8 шрифтів), в разі необхідності використовувались латинські і кириличні літери.

За півстоліття змінювалась періодичність журналу, його редактори, формат, ціна та інші характеристики, проте « Волынские епархиальные ведомости» відзначались регулярністю і тривалістю виходу, що свідчить, з одного боку, про якісну роботу редакції, з іншого - про популярність часопису у читачів, здатність задовільнити їх інформаційні потреби. До речі, це єдиний часопис, який зберігся до сьогодні у великій кількості примірників. Майже в усіх архівах і музеях Рівненської, Волинської, Житомирської областей, а також у великих бібліотеках Києва і Львова є це прекрасне видання.

У грудні 1886 року бувший ректор Волинської духовної семінарії протоієрей В.М.Молодецький запропонував проект створення додатку до «Волынских епархиальных ведомостей», який би виходив окремим виданням і називався «Почаевский листок». Так виник ще один журнал Волині, якому судилось довге і активне життя.

«Почаевский листок» почав виходити щотижнево з квітня 1887 року в типографії Почаївської Лаври. Його основною метою було релігійно-моральне виховання простого православного народу. У невеликому за обсягом виданні (в середньому 8 сторінок) вміщувались пояснення недільних і святкових читань із Євангелії і Апостола у формі бесід, повчань, проповідей, історичні сказання про місцевих святих Волинської землі і чудотворні ікони тощо. Текст подавався великими буквами, гражданським шрифтом, літературною мовою, але російською. Таким чином, за своєю формою видання було виконане так, шоб бути максимально доступним для простої, малограмотної людини. Журнал був дуже дешевим, а значна частина тиражу роздавалась безкоштовно всім відвідувачам Почаївської Лаври.

Першими редакторами журналу були ієромонахи Христофор, Софроній і Володимир. Ієромонах Христофор (Христофор Сакович) закінчив Волинську духовну семінарію, довгий час працював сільським пастирем, тому був добре знайомий з сільським життям і його проблемами. Редактором журналу працював недовго, бо у 1887 році був переведений до Холмської духовної семінарії. З № 28 за 1887 рік редактором журналу стає ієромонах Софроній (закінчив Львівський університет, викладав іноземну мову у Волинській духовній семінарії), який рівно рік очолював часопис (з № 28 за 1887 р. по № 26 за 1888 р.), а його місце зайняв викладач Волинської духовної семінарії ієромонах Володимир. На першому етапі існування журналу домінувала релігійно-освітня тематика.

Велику роль у розвитку часопису зіграв Іван Тихомиров, який був редактором з 1891 по 1894 рік. Завдяки йому урізноманітнюється тематика надрукованих в журналі матеріалів. Зокрема збільшується кількість статей на морально-етичні теми (раніше домінувала релігійно-освітня тематика), наприклад " Пьянство и его вредные последствия", " О пользе посещения кладбищ", " Высокое назначение христианской женщины" та ін.; починають активно друкуватись матеріали з історії Вселенської церкви, статті краєзнавчого характеру та інша інформація, яка могла вплинути не тільки на моральний, але й розумовий розвиток особистості. Наступні за І. Тихомировим редактори М. Крупський (1894 - 95 рр.) та Г Крижановський (1897 - 1902 рр.) підтримували ці традиції. В кінці XIX століття збільшується обсяг журналу до 16 (іноді до 24) сторінок, а також його передплатна ціна.

На початку XX століття обличчя журналу різко змінюється. Його редактором і видавцем стає арх.. Віталій, який очолював почаївське відділення чорносотенного «Союза русского народа». З цього часу журнал дуже політизується, а згодом цілком перетворюється в орган Союзу і рупор його ідей:» Непорушно стоять за святыни, начертанные на союзном знамени: За православную веру, Самодержавного царя и угнетённый русский народ». Завдання релігійно-моральної освіти народу відходять на другий план і цій тематиці відводиться тільки один відділ журналу. Проте з'являються відділи «Союзные дела»(активно пропагує ідеї Союзу), «По нашему краю»(політичні і суспільні події на Волині, проповідь релігійної і національної нетерпимості), а з 1912 року -» Земский отдел»(в основному подавалась критика земського господарства).

Крім того, з № 27 (липень) за 1909 рік до "Почаевского листка" виходить щотижневий додаток " Почаевские вести", які являли собою політичні новини "Союза русского народа." В цей час до "Почаевского листка " видавались також щотижневі додатки, більшість яких мали шовіністично- чорносотенний характер, наприклад " Кто такие жиды и как от них избавиться ?" (додаток до № 66/67 за 1912 рік). Арх. Віталій керував також почаївською друкарнею. Монахи, які обслуговували друкарню, були провідниками ідей Союзу і становили своєрідну общину (секту), відокремлену від решти братії (5, с.356). Маючи необмежений доступ до засобів друку вони поширювали ідеї Союзу серед народу через листівки, брошури, часописи. Основними періодичними виданнями, які виконували цю місію були журнал "Почаевский листок" та газети "Почаевские известия" і "Волынская земля".

Політичний і шовіністичний характер журнал зберіг аж до його закриття у 1917 році. Єдиною корисною справою, яку зробив "Союз русского народа" на Волині (в тому числі за допомогою періодичних видань), була організація та збір коштів на будівництво церкви-пам'ятника на Козацьких могилах під Берестечком. І в " Почаевском листке", і в інших газетах, які редагувались і видавались арх.. Віталієм, велась активна пропаганда за цей проект: вміщували статті з історії Берестецької битви , закликали здавати пожертви на будівництво, інформували про хід будівництва пам'ятника тощо. І врешті-решт завдяки цим зусиллям пам'ятник був збудований. Митрополит Іларіон так характеризує і пояснює цю протиречиву діяльність архімандрита (з одного боку - тотальна русифікація українського населення Волині, з іншого - титанічна праця по увіковіченню пам'яті українських патріотів): " Церква-пам'ятник під Берестечком є заслугою тільки арх.. Віталія, у серці якого на диво сплелися дві стихії: одна зовнішня, політична і ворожа українському народові, а друга внутрішня і рідна тому народові. Трагедію роздвоєння

душі своїх синів українська історія чимало занотувала на своїх фоліантах.” (5, с. 353). Хоча існують і інші версії пояснення цієї поведінки (6, с.43).

З 26 липня по 7 вересня 1914 року журнал не видавався (№ 26 вийшов 26 липня, а № 27 аж 8 вересня). Пояснюється це тим, що Почаїв з 27 липня увійшов в район військових дій. Частина типографії Почаївської Лаври була переправлена на Андріївсько- Червоний хутір Київської губернії. З цього часу редакція журналу знаходилась в м. Самгородок Київської губернії, а журнал видавався на Андріївському хуторі. Контроль над журналом здійснював Київський цензурний комітет, а безпосередню цензуру - проф. Київської духовної академії протоієрей І Корольков. Редакція журналу планувала у 1915 році повернутись в Почаїв, але “Почаевский листок” аж до останнього випуска у лютому 1917 року видавався в Київській губернії.

Останнім часом з’явився ряд публікацій, в яких подається різко негативна характеристика цього часопису. Процитуємо деякі з них “ .... Почаївська Лавра видає “Почаевский листок”, концепція якого спрямована проти інородців і тієї інтелігенції, яка продалась і присяглась ворогам Росії” (7, с. 53); “ Обидва видання, а особливо друге [мова йде про “ Волынские епархиальные ведомости” і “Почаевский листок”], мали чітко виражений “цареславно- чорносотенний” характер, були насичені ненавистю до українців, євреїв, поляків” (8, с. 63). Реакційний та антиукраїнський характер журналу був відзначений і в деяких авторитетних довідкових виданнях (9, с. 417; 10, с. 2227). Але тут характеристика дається побіжна і більш м’яка. Вважаємо, що така оцінка діяльності журналу справедлива тільки для другого періоду його існування, коли він , перебуваючи в руках чорносотенного “Союза русского народа”, активно підтримував великодержавну політику російського царизму, був насичений ненавистю до вільної демократичної думки, пропагував релігійну і національну нетерпимість, у самій брутальній формі цькував усі національні меншини. Ще одним цікавим часописом цієї групи був журнал «Русский инок», що адресувався православним монахам (інок - одна з назв православного монаха). Він видавався в Почаєві з1910по1917 рік двічі на місяць. Це був єдиний в Російській імперії журнал, що створювався стараннями самих монахів, тому він мав велику популярність і його передплачували в різних куточках держави. Часопис видавався великим тиражем, мав обсяг 70-80 сторінок. Всі номери були оснащені кольоровими обкладинками, в самому журналі було багато ілюстрацій, художніх заставок перед статтями, фотографій.

Редактором і видавцем журналу був вже згадуваний арх..Віталій. Проте часопис не мав ідеологічної закваски. Ось як цей факт пояснює сама редакція:«...в статьях никакой полемики по примеру мирских журналов... политика не должна иметь места у людей, отрекшихся от мира». В часописі друкувались правила і статути для монахів, статті з історії церкви в Росії, притчі, поради для монахів, вірші. Постійними рубриками журналу були «Из творения святых отцов», «Из творения современных подвижников и учителей иночества» , «Монашеская лира» (вірші, які писали монахи), «По святым обителям «(описи життя різних монастирів, обмін досвідом про устрій монастирського життя і поведінку монахів), «Отзывы о полезных для инока книгах»(подавався повний бібліографічний опис книг, розгорнута анотація до них, вказувалось де можна придбати книгу). Додатком до журналу виходили «Стенной монашеский календарь» і «Стенная библиотека». Це був унікальний в своєму роді журнал, подібних якому в Російській імперії не видавалось. У 1911 році редакція журналу писала: “ Ежедневно редакция получает письма, полные выражения самой глубокой признательности отцов и братий, живущих по всему лицу земли русской , святой горы Афонской, Палестины, а также Америки”.

З кінця 1914 року журнал , так само як і “Почаївський листок”, видавався на Андріївському хуторі Київської губернії. Незважаючи на умови військового часу часопис виходив регулярно, але зменшив свій обсяг до 40-60 сторінок. Цей період існування журналу був найважчим в його житті. Пояснюється це такими причинами: різко піднялась ціна на папір, це викликало необхідність підняти передплатну ціїїу журналу до 6 руб., у зв’язку з чим зменшилась кількість передплатників, більшість послушників, в тому числі і тих, які входили в редакціїо, пішла на фронт. Тому в 1915 —1916 рр. журнал був на грані закриття. Проте він пережив ці негаразди і був ліквідований лише у лютому 1917 року.

“Русский инок”, на відміну від попередніх двох часописів, досить погано зберігся в бібліотеках, архівах і музеях Україні. Його найбільш повний комплект є у Національній бібліотеці України ім. Вернадського, окремі номери майже за всі роки зберігаються в Державній історичній бібліотеці України, абсолютно повний комплект є тільки в Російській національній бібліотеці м. Санкт-Петербург.

Читачі, напевне, зауважили, що всі названі часописи релігійного змісту видавались в Почаєві. Проте і губернське місто не стояло в стороні від релігійних проблем. Свідченням цього є журнали «Законоучитель: Церковно-педагогический и общественный журнал»(Житомир, 1912-17 рр.) та «Истина: Бо гословско-апологетический, религиозно-нравственный и церковно-общественный журнал» (Житомир, 1907-08 рр.)

«Законоучитель» був церковно-педагогічним журналом, основною метою якого було сприяння організації навчального процесу по викладанню Закону Божого в навчальних закладах різних рівнів. Тут широко висвітлювались церковно-педагогічні питання, публікувались урядові розпорядження зі шкільних питань і статті методичного характеру по викладанню Закону Божого в середній і нижчій школі, висвітлювався досвід законоучительства в Російській імперії. Видавався журнал два рази на місяць протоієреєм А. А.Голосовим. В його роботі приймали участь професори духовних академій, церковно-громадські діячі, викладачі Закону Божого гімназій Волині.

Журнали “ Законоучитель” та “Истина” не виявлені в жодному фондосховищі чи книгосховищі України. Тому вони, практично, не відомі історикам і краєзнавцям. їх повні комплекти зберігаються лише в Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі.

Таким чином, у XIX - на початку XX століття на території Волинської губернії існувала ціла система періодичних видань релігійного змісту. Кожний часопис ставив перед собою якісь індивідуальні завдання, які не повторювались іншими виданнями, а доповнювались ними. Кожний журнал мав свою індивідуальну читацьку аудиторію і цільове призначення. “ Волынские епархиальные ведомости» адресувались, в основному, священникам і освіченій волинській публіці, ‘ Почаевский листок” ставив своїм завданням морально-релігійну освіту простого народу, “ Русский инок” висвітлював проблеми православних монахів, “Законоучитель” був церковно-педагогічним, а “Истина” - богословсько-апологетичним журналом.

ДЖЕРЕЛА

1. К вопросу об открытии Епархиальной типографии // Волынские епархиальные ведомости - 1908.- № 11,-С. 228-230
2. Необходимое разъяснение // Волынские епархиальные ведомости - 1908.- № 48.- С. 852 - 858
3. По поводу сорокалетия “ Волынских епархиальных ведомостей" // Волынские епархиальные ведомости,- 1908,- № 1,-С. 8-14
4. Теодорович Н. Открытое письмо редактору “ Волынских епархиальных ведомостей” // Волынские епархиальные ведомости,- 1909.- № 2.- С. 50 - 53
5. Іларіон [Огієнко І.] Фортеця православ'я на Волині Свята Почаївська Лавра: Церковно- історична монографія / Інститут дослідів Волині.- Вінніпег. 1961.- 398 с.
6. Бухало Г. Круг містечка Берестечка: Короткий історичний нарис.- Рівне, 1993.- с.
7. Дениско Л. Духовні журнали в Україні XIX - печатку XX століття як відбиття розвитку та поширення православ'я // Бібл. вісн,- 1998.- № 4.- С. 51 - 53
8. Сарацин Н. Періодика Волинської губернії 1838 - 1917 рр.//Українська періодика: Історія і сучасність: Доп. і повідомл. Сьомої Всеукр. конф,- Львів, 2002,- С.62 - 64
9. Довідник з історії України: В 3 - х т. Т.2.- К.: Генеза, 1995.- 435 с.
10. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Т. 6.- Львів, 1996,- С. 2005 - 2400

МЕЦЕНАТИ ВОЛИНІ ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Морозова О.В.

Рівненський обласний краєзнавчий музей

Здобуття Україною незалежності стало могутнім стимулом для відродження духовності й історичної пам’яті народу. Увагу дослідників привертають питання розвитку історії, вивчення багатої культурно-мистецької спадщини українського народу.

Нового дослідження зазнало питання меценатства в Україні. Цій проблемі присвячені